

Pažvelgus į Mikalojaus Daukšos *Katekizmo* (1595) ir jo lenkiškojo originalo tekstų neatitikimus

Jūratė Pajėdienė

Lietuvių kalbos institutas
Raštijos paveldo tyrimų centras
juratepajediene@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje aptariamas pirmosios lietuviškos katalikiškos knygos – Mikalojaus Daukšos *Katekizmo* (DK, 1595) – neatitikimų lenkiškajam originalui pobūdis ir šių neatitikimų atsiradimą nulėmusios priežastys. Teksto kilmės požiūriu DK sudaro du skirtingų autorių kūriniai: *KATHECHISMAS* ir *Trumpas Budas Pafifákimo*. Lyginant lietuviškus šio konvoliuto knygų tekstus su lenkiškuoju originalu nesunku pastebėti, kad DK (ypač pirmojoje dalyje – *Kathechisme*) esama daug lenkiškojo originalo neatitinkančių teksto intarpų. Šių tekstų sugretinimo analizė leidžia Daukšą apibūdinti kaip autorių, kuriam buvo labai svarbi diskurso logika, tvarka ir skambesys. Neatitikimų visuma rodo vertėjo pastangas pateikti skaitytojui kuo suprantamesnį ir rišlesnį tekstą ir atskleidžia atidų vertėjo požiūrį į teologinių nuostatų formuluotes. Ypač įdomi *Kathechisme* pateikiamų Dekalogo prisakymų atitikimų ir neatitikimų lenkiškojo originalo modeliui sankloda. Sugretinus nuo lenkiškojo originalo leksinėmis detalėmis ar išsiais frazėmis besiskiriančias DK Dekalogo prisakymų formuluotes su Mažvydo (1547) bei Vilento (1579) parengtuose katekizmuose esančiomis atsiskleidžia pagalbinių pastarųjų šaltinių vaidmuo ir pamatinių tikybinių frazių formulavimo perimamumas.

Pagrindiniai žodžiai: katekizmai, neatitikimai ir intarpai vertime, sinonimija, dekalogo formuluočių, teologinės nuostatos, gyvumo hierarchija

Investigating Inconsistencies between Mikalojus Daukša's Catechism (1595) and Its Polish Original

Abstract. The article discusses the inconsistencies between the first Lithuanian Catholic book, Mikalojus Daukša's *Catechism* (DK, 1595), and its Polish original, and the reasons that caused these inconsistencies. From the perspective of the text's origin, DK consists of two works of a different type and different authorship: *KATHECHISMAS* and *Trumpas Budas Pafifákimo*. When comparing the Lithuanian texts of the books comprising this so called 'convolute' and the Polish original, it is not difficult to notice that DK (in particular its first part, *Kathechismas*) contains a number of insertions that do not appear in the Polish original. The analytic comparison between the texts and their originals enables us to describe Daukša as an author who was highly concerned with the logic, order and sound of the discourse. The entirety of the inconsistencies shows the translator's efforts to render as understandable and coherent a text to the reader as possible and reveals the translator's careful

attention to the wording of theological propositions. The situation of coincidences and inconsistencies between the Decalogue presented in *Katechismas* and the model of the Polish original is especially interesting. After the wording of the Decalogue presented in DK, which differs from the Polish original in lexical details or entire phrases, is compared with the Decalogue presented in the catechisms by Mažvydas (1547) and Vilentas (1579), an auxiliary role of those sources reveals in Daukša's choice of the Decalogue's sentence structure, certain phrases or individual lexical units.

Keywords: catechisms, inconsistencies and insertions in translation, synonymy, phrases of Decalogue, theological propositions, animacy hierarchy

Įvadas

Mikalojaus Daukšos *Katekizmas* (toliau – DK), 1595 metais išleistas Vilniuje, yra laikomas pirmąja žinoma lietuviška Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje išspausdinta knyga (plg. Palionis 1995, 15; Temčinas 2013, 64–65, 68, 71, 77, 78). Tai ir pirmoji išlikusi lietuviška katalikų knyga, kurios atsiradimą nulėmė Katalikybės ir Reformacijos kova dėl įtakos tikintiesiems. DK – tai vertimas, sąlygotas naujos to laikmečio nuostatos, kad tikėjimo dalykai turi būti pateikiami tautine kalba (plg. Lebedys 1963, 185). Šį vertimą sudaro du skirtingo pobūdžio kūriniai: **KATHECHISMAS ARBA MOKSLAS KIEKWIENAM KRIKSZCZIONI PRIWALVS. PARASZITAS PER D. IAKVBA LEDESMA Theologa Societatis IESV. Iżgulditas iż Lieżuwio Lankiþko ing Lietuwiþka per Kuniga Mikaloiu Daugþa Kánonika Żemaicziu. Iżþpáuþtas Wilniui Metuþe vżgimimo Wieþpaties 1595 ir Trumpas Budas Pafijákimo / arba iżpaþinimo Nudemiu. Drin tu kurie dažnai wartóia tų Sakramentu. Yż łakiþko ant Lietuwiþko pęrgulditas. WILNIVI Mėtuþfė M. D. XCV.** Lyginant lietuviškus šio konvoliuto knygų tekstus su lenkiškuoju originalu¹ (toliau – LeK), kurį sudaro Jakubo Ledesmos katekizmo pateiktis **NAVKA CHRZESCIANSKA. Abo Kátechizmik dla dżiatek. Przez Já Kubá Ledezmá Theologá zebrania P. Jezufowego nápiřány / á teraz z Włofskiego ná Polskie przelożony. W WKRAKOWIE**² ir nežinomo autoriaus kūriny **Krotki obycżay ſpowiedzi: dla tych / ktorzy często vżywaia tego Sakramentu: z Włofskiego ná Polskie przelożony**, nesunku pastebėti, kad DK esama daug lenkiškąjį originalo tekstą papildančių intarpų ir neatitikimų (plg. Sittig 1929; Lebedys 1963, 203–204; 207–208; Palionis 1995, 30; Michelini 2001; Pajėdienė 2008), nors to meto literatūroje vertimų, kuo artimesnių originalui, pateikimas buvo laikomas idealu

¹ Lenkiškojo DK šaltinio išleidimo data hipotetiškai nurodomi 1572 arba 1573 m. arba kuri vėlesnė data (plg. Smetonienė 2016, 152). Vertimo į lenkų kalbą autorystė, Dariuszo Kuźminos teigimu, sietina su jėzuitų Jakubo Wujeko ir Szymono Wysocki vardais (žr. Kuźmina 2004, 88).

² Ledesmos autorystė sietina tik su pirmąja lenkiškos knygos dalimi, o *Krotki obycżay ſpowiedzi* buvo versta iš kitų šaltinių (žr. Michelini 1999, 260; 2001, 228). Itališko Ledesmos katekizmo *DOTTRINA CHRISTIANA* (1576) teksto perrašą žr. Michelini 2001, 230–250.

ir norma (plg. Palionis 1967, 15; Ambrazas 2006, 14). Šiuo straipsniu siekiama remiantis gretinamosios DK ir LeK tekstų analizės rezultatais apibūdinti bendriausias DK teksto skirtumų nuo lenkiškojo originalo tendencijas ir jų fone aptarti DK ir LeK Dekalogo prisakymų formuluočių atitikimus ir neatitikimus bei galimas tokios savitos DK Dekalogo teksto versijos sąsajas, anksčiau nepatraukusias tyrėjų dėmesio³, su Martyno Mažvydo ir Baltramiejaus Vileto parengtuose katekizmuose (MŽK, 1547 ir ViE, 1579) esančiomis Dekalogo prisakymų formuluotėmis.

1. Neatitikimų lenkiškam originalui pasiskirstymas skirtingose DK dalyse

Pirmojoje konvoliuto dalyje – *Kathechisme*, kurį sudaro prakalba *Skaititoiop krikščionių* 3₁–8₁₈ (*DO CZYTELNIKA Chrześcijąńskiego* 3₁–7₁₈) ir dialogu išdėstytas *MOKSLAS KRIKSZCZONISZKAS* 9₁–108₂₁ (*NAVKA CHRZESCIANSKA* 8₁–76₁₂) – lietuviško teksto neatitikimų lenkiškam originalui esama kur kas daugiau nei antroje. Tai gali būti siejama su tuo, kad lietuvių kalba leidžiamas pirmasis katalikiškas katechezės vadovėlis turėjo kuo tiksliau perteikti jėzuitų priimtus teologinio pobūdžio naujinimus ir didaktines nuostatas. Antroji konvoliuto dalis – *Trumpas Budas Pasifakimo / arba išpažinimo Nūdemiu*, kurį sudaro *PRABILIS* 111₁–118₅ (*PRZEDMOWA* 77₆–83₁₂), pamokymų katalikiškai išpažinčiai sąvadas *Moksłas Išpažinimo* 119₁–132₁₃ (*Náuká Spowiadánia* 84₁–95₁₃) ir *Małdos Pasifakimop arba išpažinimop nūdemiu ir prieimop skomios Wiešpaties / pridėraczios* 133₁–190₅ (*Modlitwy ku Spowiedzi y przystepowánui do stołu Pańskiego przynależace* 96₁–144₁₂) – gali būti apibūdinta kaip vertimas, kuriame vertėjas beveik nepriedė papildomo teksto (plg. Guido Micheli (2001, 230) teiginį, kad antrąją konvoliuto dalį Daukša „išvertė be jokių papildymų“), bet koncentruojasi į verčiamo teksto poetiškumą. Abiejų DK dalių kalbai būdinga gausi leksinių sinonimų vartoseną⁴: vien DK paraštėse prirašytų leksinių dubletų yra 210 (kiekvienoje DK dalyje po 105). Dažną sinonimų vartojimą galima sieti su vertėjo noru skirtingų tarmių atstovams pateikti kuo suprantamesnį tekstą (plg. Temčinas 2013: 75; 76). Kita vertus, leksinių sinonimų dažnumą DK galima sieti ir su požiūriu į sinonimiją, kuri XVI a. retorikos teorijoje laikyta kertiniu akmeniu (plg. Adamson 2007, 18), ir, aišku, su Daukšos, kaip išradingo ir pastabaus autoriaus, talentais.

³ Jurgis Lebedys (1963, 209–213) aptardamas DK vertimo ryšį su literatūrine tradicija ir ankstesniais protestantų leidiniais yra atkreipęs dėmesį į DK Dekalogo formuluočių skirtumus nuo lenkiškojo originalo, bet jų sąsajas su atitikmenimis protestantiškuose katekizmuose neįžvelgė, plg.: „Dar labiau skiriasi dekalogo tekstas (protestantiškajame daug svetimybų, nelietuviškų konstrukcijų), ir čia bendrumai nebekrinta į akis.“ (Lebedys 1963, 213).

⁴ Apie sinonimiją Daukšos verstuose veikaluose žr. Kruopas 1960; Hock 2012.

Straipsnyje DK teksto neatitikimų lenkiškam originalui pobūdis aptariamas atvirkštine konvoliuto dalių išsidėstymui tvarka. Pirmiau apibūdinamos *Trumpo Budo Pafifákimo* (toliau – TBP), turinčio mažiau neatitikčių lenkiškam originalui, lietuviško ir lenkiško teksto skirtumų tendencijos, o po to pereinama prie *Katechismo*, turinčio daugiau papildomo teksto intarpų ir skirtumų, aptarimo. Tokios tvarkos laikomasi tam, kad šių apibūdinimų fone būtų galima kuo nuosekliau pereiti prie *Katechisme* esančio Dekalogo formuluočių atitikimo ir neatitikimo lenkiškajam originalui ir galiams papildomiems šaltiniams klausimo.

1.1. Neatitikimai lenkiškajam originalui *Trumpame Bude Pafifákimo*

Šioje konvoliuto dalyje pasitaikantys lietuviško ir lenkiško tekstų skirtumai matomi teksto struktūrą paryškinančiose detalėse ir sinonimų pateiktyse. Struktūrinių neatitikimų pavyzdžiu galima nurodyti lietuviškame maldyne praleistą apibendrinantį penkių maldų pavadinimą. Toks praleidimas padeda išvengti beveik identiškų pavadinimų pakartojimo, plg.:

- 1) \emptyset // *Málda pírm prieímo Skomiófp Wießpatiés 147*_{19–20} *Modlitwy przed przystępowaniem do Stołu Pańskiego 109*_{1–3} // *Modlitwá przed Przystępowaniem 109*_{4–5}

Kartais TBP pateikiamas trumpesnis ir aiškiau mintį perteikiantis LeK sakinio variantas, plg.:

- 2) *Néjsa ka nôrint' iie sawymp túri / garbéfp ir ßwákumop wârdo táwo niekad' né prieís / kurío íßmintés fkaicžêus ner: 158*_{5–9} *Abowiem cokolwiek chwały máia abo ozdoby / to ieft z vcžcženia hoyności twoiey / á ku ozdobie imieniá twego nigdy nie przýida / ktorego madrości licžby nie máß. 118*_{19–119}₂

TBP sinonimai dažniausiai aptinkami lapo paraštėje (čia jie rašomi laužtiniuose skliaustuose šalia žodžio, kuriam antrina), plg., pavyzdžiu:

- 3) *Wießpatie tu nęatátremi nufidéiuší{u} [nuodemetu 150*_{1m–2m}] *150*_{6–7} *Panie ty nie odpedzaß grzeßnych 111*_{10–11}
- 4) *Augßczęufieii Seraphínai tarp kûrú Angelú fparnáis ties maieftotu táwú vždégés [dakftos 148*_{2m}] */ ir darós mažėufeis drugėleis [petelißkemis 148*_{4m}] *po akim tawo. 148*_{14–19} *nawyžby Seráphini miedzy Chory Anielfkimi / fkrzydłámi fie przed máieftatem twoim zá krywáia / y máia fie zá napodleyße motyliki przý bytności twoiey. 109*_{21–110}₄

Leksiniai dubletai, pateikti su jungtukais *arba, ir*⁵ ar pasikartojančiais neiginiais, TBP yra kiek retesni nei *Katechisme*. Sinonimai TBP pasirenkami siekiant nurodyti galimus žodžių variantus (kartais sinonimų pateikiama net po tris, plg. LeK esančio *Od Lekárzám* 104_{20–21} vertimą: *Nůg wáifſtitoiaus* 143₂ [*giditioio arba liekoreus* 143_{1–3m}]), pvz.:

- 5) *nė turėio kántrumo príeſpaudoſsė / arba rūpęſcǐũffę / kurius iam' Wieſpatís*
átſunte: 125_{2–5} nie miał cǐerpliwoſcǐ w dołęgłoſcǐách ktore mu Pan Bog pofyłał
89_{7–8}
- 6) *ioę iu nė mōke / nė płake / nė bare / nė kũpe wiſſamę / kaip búwo réikia*
129_{20–130} *iż ich nie náuczali / nie karáli / nie opátrowáli we wſytkim / iáko było*
potrzebá 93_{8–10}
- 7) *nieko noſſłępes / ir n{ę}vždegęs / ka turėiėu anǐ bǐrdės manós. 146_{21–147}2*
nie zákrywſy com miał ná fercu moim 108_{6–7}

Vertėjo dėmesys žodžio reikšmei ypač sutelkiamas parenkant pavadinimus, plg.:

- 8) *Małdos Paſifaſkimoſ arba iżpaſžinimoſ nũdemi u ir prieiūmoſ ſkomíos*
Wieſpatís / pridęraczios 133_{1–6} *Modlitwy ku Spowiedżi y przyſtępowaniu do ſtołu*
Páńſkiego przynależace. 96_{1–4}
- 9) *Antra Małda pirm paſifaſkimo / arba iſpaſžinimo nũdemi.* 139_{1–3} *Druga*
modlitwá przed ſpowiedżia. 101_{8–9}

Aptariamoje konvoliuto dalyje esama leksinių gretybių su *ir*, parinktų dėl maldų poetikai būtino sakinio skambesio, plg.:

- 10) *kaip ſwáku ir ſtiprios bǐrdes miłuiė / ir glápfſto iauniki / anſ wiſú mielėusi [...]?*
157_{19–157}21 *Jáko nadobnego y ſtátecznego oblápia oblubieńcá / nád wſytkie*
miłego [...]? 118_{11–13}
- 11) *Żwáizdes nė žiba prięę ſwieſai táwái: ſtiebái dagaus dręba / ir wirpa po akím táwo*
148_{11–14} *Gwiazdy / nie ſwieca przed iáfnoſcǐa twoia: filary niebieſkie drża przed*
oblicżnoſcǐa twoia 109_{17–20}

Jurgio Lebedžio (1963, 220–221) teigimu, tokios nepažodinį vertimą teikiančios teksto atkarpos, pagausinančios ir sustiprinančios originale esančių vaizdinių pateiktis, parodo Daukšai būdingą gerą stilistinę nuojautą. Gerą stilistinę nuojautą rodo ir ne-

⁵ Jungtukams *ir, arba* būdingas ir parafrazės (gretiminės reikšmės žodžio ar žodžių junginio pateikimo), ir pridėjimo (papildomos reikšmės žodžio įjungimo į tekstą) funkcijos (plg. Adamson 2007, 32).

tikėti kai kurių žodžių vertimai, pavyzdžiui, *katy sumnieniá* verčiamas kaip *priejautos*, sąžinės ‘*pakampės*, o *niedostatki* ‘trūkumai’ – kaip *grynumas*⁶:

- 12) *wârġus yra dáiktas / žmôgui pažini pâty sawé / ir turêť gêrai numânomas wiffás pakampes príeiautos sawo* 112₆₋₁₂ *trudna ieť rzecz człowiekowi poznác sáwego siebie / y mieć dobrze świádomie wbytkie katy sumnieniá swego.* 78₉₋₁₃
- 13) *Iog nê turêio fufsimilímo ant' iu grînumo / ir nêmêde wíeßpaties Diowo už iûs:* 129₄₋₇ *Jž nie miał lutości nád ich niedoftátkami / y nie prosil P. Bogá zá nie.* 92₁₆₋₁₈

Aptariamajame maldyne ir pasiruošimo išpažinčiai sąvade skiriama daug dėmesio ligos ir pagijimo galimybių sampratos aiškinimui. Daukša buvo vertėjas, sugebantis parinkti taiklius (nors pažodžiui ir neatitinkančius lenkiškojo originalo modelio) atitikmenis, plg.:

- 14) *Tu wáiftai dŭse {> wáifta dŭdi} / o ligônis nŭdús gêria: tu líga atatôlini / o iis sawę marina: tu žaiždás futwarczioii / o iiffái žâižda / kuri iau búwo vžrêťeius / atwêrsto: tu raka tawá dagftái / o iiffái ia atmêto* 143₁₇₋₂₃ *Ty lekárstwo dáieß / á chory trućizne pije: ty niemoc oddalaß / á on powietrzem sie záráža? ty rány záwiezuieß / á on ráne ktora iuz bližna byłá zâßtá otwarza: ty reke twa przekládaß / á on ia odmiáta.* 105₁₀₋₁₇

TBP šalia įprastinės veiksmazodžio *išgydyti* vartosenos (pvz., *ligôni izgîdiť* 162₁₈ *chorego vzdrowić* 122₁₈) esama ir kitokio veiksmazodžių *atgydyti* ‘atgaivinti; prikelti iš mirusių’, *sveikinti* ‘gydyti’, *pasveikinti* ‘išgydyti’ reikšmių pasiskirstymo bei originalo pažodžiui neatitinkančių *ligos* ir *sergančiojo* įvardijimų, plg.:

- 15) *Iêġu aß sêrġás / galí manę paswéikini: iêġu aß numírês / ir pârauftas / galí manê atgîdiť:* 137₄₋₆ *ieflim ia chory / možeß mie vzdrowić: ießlim ia vmárly y pogrzebiony možeß mie wskrzesić:* 99₁₁₋₁₄
- 16) *Atgîdik manê numíruffi / néffa aß pádaras táwas / ir daiť raku tawú.* 136₆₋₉ *Wskrzes mie vmártego / bomci ia stworzenie twoie / y dzieło rak twoich.* 98₁₇₋₁₉
- 17) *ir fwêikindamas tularôpas ligás* 156₁₃₋₁₄ *vzdrawiáiac rozmáite niemocy* 117₄₋₅
- 18) *Téikeis sêrganti ir nê gâlinti atlakîť / ligôni izgîdiť* 162₁₇₋₁₈ *Raczyłes niemocnego náwiedzić / chorego vzdrowić* 122₁₇₋₁₈

⁶ Atsivertus Kudzinowskio indeksą (1977 I, 247) matyti, kad įprastiniuose kontekstuose Daukša leksemą *grynumas* rinkosi kaip atitikmenį žodžiui *ubostwo* (48 pavartojimo atvejai DP) ir tik labai retais atvejais – kaip atitikmenį žodžiui *niedostatek* (2x DP), plg.: *zerkolas / kuriamé apzwalgŭysi wijsás nŭdemes ir grînuma táwa.* DP 178₁₋₂ *źwierźciadło w ktorým ogładaß wbytkie grzechy y niedoftatki twoie* W³ 186₃₀₋₃₁ *wargu yrá idani teip didime grinume mēile anôii tôbułioio [...] galétú ráftis.* DP 616₄₅₋₄₇ *trudno ieť že by sie w tak wielkim niedoftátku miłość dofkonała [...] moglá naleść.* W³ 529₃₄₋₃₅.

1.2. Neatitikimai originalui *Katechisme*

Tai, kas pasakyta apie TBP esančių neatitikimų lenkiškam originalui pobūdį, tinka ir *MOKSLE KRIKSZCZONISZKAME* (9₁–108₂₁) esančioms neatitiktims apibūdinti. Katechezės mokymui skirtoje konvoliuto dalyje teksto aiškumui Daukša skyrė daug dėmesio, todėl čia daugiau ir tekstą struktūruojančių intarpų, kuriais, pavyzdžiui, gali būti paryškinamas svarbiausių katechizmo dalių, atskleidžiančių skirtingas mokymo temas, skaičius (plg. *Pirma Dalis*. 9₄; *Antra dalis* 21₁; *Trečia Dalis* 44₁₁; *Ketvirta Dalis*. 69₁₇; *Penkta Dalis* 93₁₇). Suprantamumo Daukša ypač siekė pateikdamas pavadinimus, todėl juose (kaip ir pačios knygos ar jos dalių pavadinimuose) dažni leksiniai variantai su *arba*, pvz.:

- 19) *Bilokię kredo/ arba fámbares Apáftału* 22₁₉–23₂ *Mowże Kredo*16₉ (plg. dar vieną *Kredo* paaiškinimą *Kréda arba fudeiima Apáftału*. 24₈₋₉ išverstą iš LeK esančio dubleto su *abo: Kredo ábo fklad Apostolfki*. 17₁₄)
- 20) *PAGRAVDIMAS arba igraudinimas* 20₅₋₇. *NAPOMINANIE* 14₂₁

Katechisme gausu leksinių gretybų ir smulkių teksto papildymų, pateiktų ir parašėse (pvz.: *idant' nūdemės numazgôtu* [nupraufstu 33_{4-5m}] 33₂₀–34₁ *Aby nas oczyścił* 21₇), ir pačiame tekste pasitelkus jungtuką *arba* (pvz.: *ápe Pâdukfi /arba wilty*. 44₁₄₋₁₅ *O nádźiei*. 27₃), jungtuką *ir* (pvz.: *ápe dâiktus iam reikalingus / ir priwâtomus toþ* 21₅₋₆ *o rzecząch iemu potrzebnych do niego* 15₈₋₉), paaiškinimą su *tai yra* (*Idánt múmus atłáiftu skolás / tai yra kałtės / ir nūdemės múffu* 54₁₅₋₁₈ *Aby nam odpuscił grzechy y przestęstwá náþe* 34₄₋₅) ar neiginius (pvz., *nei kôkia nor przyżastimí / nei wíeno ne apgaudamí* [ne primitindami. 86_{4-6m}] / *ne priwadźiodami żalóþþ kító* 86₉₋₁₂ *áni żadna przyczyna nikogo nie podwodzac do þkody drugiego* 55₁₂₋₁₄). Leksinės gretybės *Katechisme* sutelkiamos siekiant minties aiškumo ar / ir sakinio skambesio, plg.:

- 21) *M. Kas tai iþmános Amen? // Mo. Idánt teip' butú / arba teip' têtámp' / teip Díewe dūdi*. 43₁₆₋₂₀ *M. A coþ sie rozumie Amen? // V. Aby ták było: táko Boþe day*. 26₁₆₋₁₇
- 22) *Iėi tau tēwas tawas lieptu kokia nētiėfa bítói / arba ka subrífi arba ka píkto padaríi* 81₁₈–82₁ *A kiedyby tobie óciec twoy rofkażał rzec iaka nieprawde / ábo grzech iaki wczynic* 52₃₋₅
- 23) *M. Nūdeme atłáiftina* [werta atłaidimo. 92_{2-4m}] *ka dâro? // Mo. Nė tērioiė malônes Díewo / nei nupėlno ámþino Pafkadínimo: bať dâro žmôgu vžáuþuþiu / ir wzwėffuþiu* [vþbałusiu. 93_{1-2m}] *mėileia / ir tarnâwimė / arba darbúffę Díewo* 92₁₇–93₄ *M. A grzech powþedni co czyni? // V. Nie traci łáþki Boþey / áni*

záfługuie pieklá: ále czyni człowieká oziębłego w miłości / w służbie Bożey 61₂₂₋
62₄

- 24) *M. Kodrînağ ia wadîna marînanéczia? // Mo. Iog ii vžmuβa / ir numarîna dûβia / ir dâro tái {i}og âtima fweikâta / ir giwâta ios / tai êft / malône Di{e}wo.* 92₁₂₋₁₆
M. Czemuż go zowia śmiertelnym? // V. Jż zâbija duβe / y czyni / że ona tráci żywot fwoy / to iest łáŕke Boża. 61₁₇₋₂₁

Sakinio ritmikos pojūčio reikalauja ir palyginimai, kurie XVI a. retorikoje buvo laikomi vienais svarbesnių stilistikos atributų. Palyginimo raiškai būdinga sintaksinė simetrija arba gretinamų frazių ar sakinio dėmenų struktūros atitikties ir sąskambis, o norimos minties išryškinimui neretai pasitelkiama ir antitezė (plg. McDonald 2007, 40; 42). *Katechisme* esama ir lenkiškojo originalo sakinio modelį pakartojančių, ir nepriklausomai sukurtų palyginimų, išreikštų skirtingo tipo lyginamaisiais sakiniais (plg. Judžentis, Pajėdienė 2005). Lyginamųjų sakinių galima rasti ir lenkiško originalo sakinio struktūros nepaisančiame vertime (žr. (25)), ir originale atitiktens neturinčiuose papildymuose (žr. (26)), plg.:

- 25) *M. Kağ iŝmanái pĕr βwetûiu bĕdriftĕ? // Mo. Iog káip' kûnĕ fánarĕi túri tarp' fawĕs bĕdriftĕ / yr ima wienas nuğ antro drutibĕ: teip' wiŝi krikβczionis / kurie yra toiĕ Bážniczioi / turi / bĕdriftĕ ir dála wiŝú affieru / Sakramentu / ir gĕrú darbu kuriĕ ioiĕ weikĕs.* 41₁₋₉ *M. Coż rozumiebĕ przez ŝwiĕtych obcowanie? V. Ze ĕi wŝyŝcy / ktorzy sa w tym Koŝciele / máia ŝpoleczĕne vczeŝnictwo ofiar / Sákramentow y dobrych vczynkow ktore ŝie w nim dŝieia / iako w ĕiele ieden członek iest vczeŝnikiem ŝily drugiego.* 24₁₂₋₂₀
- 26) *Antra / kaip' pirmas Adômas tĕwas múŝfu / átnĕŝe múmus paŝkadínima [prapuolima.* 35_{1-2m} *] per parágâwima waiŝĕus mĕdžio vždrauŝto / teip' antras Adômas Ieŝus Chriŝtus / átnĕŝe múmus izgânima / per mĕdžia križĕus ŝwĕto.* 35₉₋₁₆

DK teksto neatitikimai originalui gali glūdėti nepažodžiui išverstose frazėse (plg. Daukšos mėgstamo būdvardžio *pastaroji*⁷ parinkimą atitikmeniu frazei *ná końcu ŝwiátá: Dîna fúdo / kuryii bus páŝtaroiĭ / atais iz dagáus.* 38₂₋₃ *Dniá ŝadnego / ktory bĕdŝie ná końcu ŝwiátá / przyidŝie z niebá* 23₅₋₇), morfologinėse smulkmenose (pavyzdžiui, vertime – daugiskaita, originale – vienaskaita, plg.: *Núžege inğ prágarus* 23₁₄ [*Ing peklás.* 23_{2m}] *V. Zŝtaŝil do Piekłá* 16₂₁) ar kitokioje sakinio struktūroje, plg.:

⁷ Daukšai būdvardžio *pastaras* (–a) vartojimo įprastumą ir priimtinumą rodo jo parinktys verčiant lenkų kalbos *ostateczny* (šio būdvardžio atitikmenis DK žr. Dini (1996) 2010, 77).

- 27) *Mo. Pawirsta / ir tarpà funumi palàiminimo / ir W. Dėewas prĩma ii uż funu / ir dáro ii tėwainimi dagàus. 11₁₃₋₁₇ V. Stawa sie synem blogoślàwieństwà / y synem Bożym spofobionym / y dżiedżicem niebieżkim. 9₁₀₋₁₃*

Jau buvo minėta, kad DK kaip vertimo išskirtinumas labiausiai sietinas su nemenu teologinio teksto intarpų kiekiu. Būtent tų neatitikimų kiekis ir dažnumas leidžia Daukšą pamatyti ne tik kaip vertėją, bet ir kaip autorių, turėjusį užduotį parengti ir struktūriškai, ir teologiniu požiūriu geresnį katekizmo variantą. Didesnė intarpų dalis rodo Daukšos kaip jėzuitų teologo pastangas kuo sklandžiau išdėstyti krikščioniško tikėjimo pagrindus. Plg., pavyzdžiui, papildomą dialogo apie *vieną, šventą ir visur esančią bažnyčią* atkarpą, varijuojančią nurodytų pamatinių žodžių formomis (žr. (28)), klausimo – atsakymo, paryškinančio tikėjimo svarbą, įterpimą (žr. (29)) ar trumputę nuorodą apie žegnonės poreikį išeinant iš bažnyčios (žr. (30)):

- 28) *M. Kodrin Bita Bážníczia wadinĩ: wiėna // Mo. Todrin' iog wiėnėłôpai [wienáip. 39_{1m}] tiki inğ Diėwa / ir turi wiėna mókřła / ir wiėnus Sakramentus. // M. Kodrin wadinĩ Bwėtá // Mo. Iog yra paBwėřtá Bwėcziėufiu krauiú wėBpařt}ies mŭřfu Iėřaus Ahrĩřtaus: iog wel amżinái welfi / ir waldżioiė / ir tãifo Dwaffia Bwėtaia. // M. Kam wadinĩ wiffur ěřfaczia? // Mo. Iog ũ nuplãtus per wiffa pafãuli / pawĩldo wiffas Bãlis wiffŭ tautu / arbá giminiu. 39₁₅₋₄₀₁₄*
- 29) *M. Kiek daiktu yra krikřczõni reikãligu [...] idant butu iżganitas? // Mo. Kėťuri. Tikėiimas / Pãdukřis / Mėiėle / ir geri darbái. // M: Kaip tu pażĩřti Dėiėwa? // Mo. Per Tikėiima. M. Ka iřmanái per Tikėiima? 21₁₇₋₂₂₁₂ M. Wiele rzeczy Chrzeřcijãninowi iest potrzebnych / [...] aby był żbãwion? // V. Cztery: Wiãrã / nãdżieiã / miłość / y dobre ucżynki. // M. Coż rozumieř przez wiãre? 15₁₉₋₁₆₃*
- 30) *[...] tũrime // żėklintiř tũ żėklu [...] kėldamiėř / ir gũldami / iżg namu iřeidami / iėidami / bážníczion ir iřeidami wãlgidami / ir gėrdami. 18₁₋₁₁ [...] mamy używãc żnãmieniã krzyżã ťwietego [...] wřtãiac / y klãdac sie / ż domu wychodac / wchodżac do kořciołã / iedżac y pijac. 13₅₋₁₃*

Tokių autorinių *Katechismo* intarpų kalbai taip pat būdingi vienas kitą paaiškinančių sinonimų dubletai, o kartais net jų vėriniai. Plg. gretiminį veiksmažodžių *prikuopti, apveizdėti, rūpintis, rėdyti, valdžioti* formų išvardijimą (žr. (31)) ar tarpusavyje puikiai derančius skirtingus kalbėjimo veiksmažodžius (žr. (32)):

- 31) *M. Kódrin wadina futwerėiu / arba darĩtoiu żėmes? // Mo. Iog iiffái futwėre ir padãre żėme / ir wiffa kita kas yrã ant żėmes / ir żėmeiė po dagãus apřkritumú / o ne tiekĩtãi futwėre ir padãre / bet dãbar ant to prikũpia / apwėiżdi / rũpinãř / rėdo ir waldżioiė tũ wiffŭ del laupřės řawós / ir del mŭřu iżgãnimo. 31₁₋₁₄*

32) *Pirma fakėis mañ biłódamaś Tewe muffu / fu Diėwu kałbaś? 65₂₁–66_{1–2}*

Įdomūs yra Daukšos įterpti papildymai, akcentuojantys visa reginčio Dievo idėją ir elgsenos modelį, kurio dera laikytis dirbant. Nurodymas *tėip' dirbi vž akiú / kaip' ir po akim' / iėi nōri małōnes Dėwo/ kuris wiffa rėgi* randamas 4-ojo iš *Dešimties Dievo prisakymų* aiškinime (atitinkamoje LeK atkarpoje akcentuojama šeiminkui rodoma pagarba), plg.:

33) *M. Kaip' túri βeimīna / kaimīnai / ir tarnái po akim wieβpatú sawú laikītis [elgtis. 83_{3m}] / ir gíwėni? // Mo. Kaip' fūnus po akim tėwu sawú / nułakdami [gerbdami. 83_{5m}] iūs: ir tėip' dirbi vž akiú / kaip' ir po akim' / iėi nōri małōnes Dėwo / kuris wiffa rėgi. 83_{9–17}M. A iakož sie ma ųlugá álbo poddány záchowác przećiw Panu ųwemu? // V. Jako ųyn przećiw oycu ųwemu / czyniac mu poczćiwōść / iáko Chryųtufowi Panu náųzemu. 53_{9–14}*

Pastaroji LeK varianto atkarpa tarnui pavadinti pateikia du žodžius: *ųlugá* ir *poddány* 53_{9–10}, o DK kuopiniu daiktavardžiu ar daugiskaitine daiktavardžio forma nurodomi trys samdomų asmenų tipų atitikmenys: *šeimyna*, *kaimynai* ir *tarnai*. Tokie ir panašūs atitikmenys leidžia kai kurių papildomų leksemų atsiradimą DK susieti su verčiamos Jakubo Wujeko postilės teksto įtaka (plg. joje esantį prižiūrėtinų asmenų išvardijimą *iáko fa dźieći/ ųłudzy/ czeladź/ y poddáni* W³ 9₃₃ ir jų vertimą Daukšos *Postilėje* (DP, 1599), plg.: *kaip' yrá waikái / tarnai / βeimīna / ir kaimynai* DP 9_{36–39})⁸ ir patvirtinti Lebedžio spėjimą dėl kitokios DK ir DP vertimų atlikimo sekos⁹ nei toji, kuri atsispindi šių knygų išleidimo datose.

Kitas įdomus Dievo garbinimo sampratą nurodymu apie tikslingą veiklą ir meilę išplečiantis papildymas (plg. *drin' io wiffa darīdami / miłėdami iy*) yra pateiktas Dekalogo pirmojo prisakymo paaiškinime, plg.:

34) *M. Káipag' iżųáuǵoųsímė pírmaij prifákima? // Mo. Laupfindami paty wíėna Diewa / }j}o biiódamies / ir gárbindami iy / drin' io wiffa darīdami / miłėdami iy / ir tarnáudami iam' / iż wiffós βirdés. 76_{6–13}M. Jákož záchowamy pierwβe Przykazánie? // Chwalac iednego ųámego Bogá / tego ųie boiac / y we czći go máiac / y ųłužac mu ze wųzytkiego fercá 47₁₈–48₂*

⁸ Plg. kitose DP vietose aptinkamus šių žodžių atitikmenis: *kaip' redėi waikelús ir βeimīna sawa? Kaip' redėi ir apweizdėieí kaiminus sawús? DP 307_{35–36} iákoś ųprawował dźiatki y czeladke ųwoie? iákoś ržadźil y opátrował poddáne ųwoie? W³ 316_{42–43}; kurimę norint' lūmę / [...] teip' hūkiniku / wėduųiu ir tēkėiuųiu / gimdītoiu / kaip' ir βeimīnos / ųunú ir padūtīniu DP 415_{4–7} iáko y czeládźi ųynowi y poddánych W³ 429₂₅; o kokis hukinikas / tokis wel' ir hūkis ir βeimīna io. DP 357_{48–49} á iáki goųpodarź / táki teź dom y czeladká iego W³ 369_{23–24}*

⁹ Plg. „įtikimiau atrodytų manyti, kad didesnis laisvumas suponuoja didesnę įgudimą [...] ir kad katekizmas verstas vėliau, kai postilės vertimas buvo baigtas ar baigiamas“ (Lebedys 1963, 259). Dar apie chronologiją žr. ten pat, 233–236.

Paties Dekalogo formuluoėse taip pat esama neatitikimų lenkiškam originalui. Šių neatitikimų atsiradimą nulėmė kanoninis Dekalogo teksto statusas, skatinęs Daukšą atsižvelgti ir į jau susidariusią *Dešimties Dievo prisakymų* lietuviško teksto tradiciją.

2. Kanoninio teksto atkarpų pateiktys DK:

Dešimt Dievo prisakymų

Vertinant DK Dekalogo formuluočių neatitikimus lenkiškajam originalui (žr. 1 lentelę) būtina jas palyginti su Dekalogo prisakymų formuluoėmis, esanėiomis Martyno Mažvydo *CATECHISMVSA PRAfTY S3adei* (MžK, 1547) bei Baltramiejaus Vilento parengtame *Enchiridiono* vertime (ViE, 1579)¹⁰.

1 lentelė. Dekalogo formuluoėtės LeK ir DK

LeK 46 ₄₋₂₂	DK 73 ₂₁ -74 ₂₁
<i>I. Jam iest Pan Bog twoy: nie bedżiesz miał cudzych Bogow przede mna.</i>	<i>1. Aβ ēffmi Wieβpatīs Dėwas tawas: Nė turėfsi Diewu fwėtimų pėr manė.</i>
<i>II. Nie bedżiesz brał imienia Pána Bogá twoiego nádaremno.</i>	<i>2. Nė ymfsi wardo Wieβpatīės Diewo tawo túβcėi.</i>
<i>III. Pámietay ábyś dżień Niedźielny świėcił.</i>	<i>3. Atmink idánt' díena nėdėlos βwėftúmbei.</i>
<i>III. Czći oycá twego y mátke twoie.</i>	<i>4. Gėrbk tėwa tawa / ír mótina tawa / idánt' ilgái gėwas butúmbei ant' žėmes.</i>
<i>V. Nie zábijay.</i>	<i>5. Ne vžmuβk.</i>
<i>VI. Nie cudzołoz.</i>	<i>6. Nė fwėimmotėráuk.</i>
<i>VII. Nie krádni.</i>	<i>7. Nė Wók'.</i>
<i>VIII. Nie mów przeciw bliźniemu twemu świádectwa fálszywego.</i>	<i>8. Nė kalbėk prieβ ártima tawo lúdimo nėtėfsáus.</i>
<i>IX. Nie požaday żony bliźniego twego.</i>	<i>9. Nė gėjfk nam ú ártimo tawo.</i>
<i>X. Ani żadney rzeczy iego.</i>	<i>10. Nė trókβki mótėrėš io / nėi tarno / nėi tarnáites / nėi iauczio / nėi árklío / ir nė wiėno dáikto / kuris io yra.</i>

Pirmojo, antrojo, treėiojo, penktojo ir septintojo Dekalogo prisakymų formuluoėtės DK kartoja lenkiško originalo modelį. Vertinant jų santykį su atitinkamų prisakymų formuluoėėmis MžK ir ViE, galima rasti tam tikrų detalių, kuriomis DK formuluoėtės

¹⁰ Prielaidos apie Daukšai prieinamas pirmąsias lietuviškas, protestantų parengtas knygas, pagrindimą žr. Lebedys 1963, 209–213.

vertimo kokybės niuansais nepaklūsta ankstesnei tradicijai. Greičiausiai dėl trumpumo penktojo ir septintojo prisakymų formuluotės DK sutampa su MŽK ir ViE esančiomis, tik DK pateikiamos sutrumpintos veiksmožodžio formos, plg.:

- 35) *Ne vžmußk*. DK 74₁₁ *Nie zábijay*. LeK 46₁₄ (plg. identiškas ViE ir MŽK pateiktis: *Ne vžmußchki*. ViE 13₂ ir *Ne vžmußchki*. MŽK 19/23₈ ir jų atitikmenis galimuose lenkiškuose originaluose¹¹: *Nie zabijay*. MaK 7₁₈ ir *Niebedzieß zabiãl*. SeK 11₂)
- 36) *Ně Wók'*. DK 74₁₃ *Nie krádni*. LeK 46₁₆ (plg. *Ne woki*. ViE 13₁₇ ir *Ne waky*. MŽK 19/23₁₂ bei *Nie kradnij*. MaK 8₄; *Niebedzieß kradł*. SeK 11₆)

Pirmojo ir antrojo Dekalogo prisakymų DK formuluotės tuometinės lietuviško rašto tradicijos kontekste ypatingos tuo, kad Daukša paseka lenkiško originalo pavyzdžiu parinkdamas šių prisakymų tariniais einančių veiksmožodžių formą: juose tariniai išreikšti ne ankstesniuose lietuviškų katekizmų tekstuose jau įprastais imperatyvais (plg. Mažvydo pasirinktas *neturėki*, *neimki* formas¹², pakartotas ir ViE), bet būsimąjo laiko veiksmoždžiais *neturėsi*, *neimsi*. DK ir LeK Dekalogo pirmojo ir antrojo prisakymų formuluotės veiksmožodžio formos parinktimi skiriasi nuo trečiojo – dešimtojo prisakymų pateiktis. Tokias veiksmoždžių raiškos parinktis galima sieti su pirmajame ir antrajame Dievo prisakymuose nurodomo objekto išskirtinumu arba pozicija vertybių hierarchijoje¹³, nes būtent šie Dekalogo prisakymai skirti Dievo priėmimo nuostatos įtvirtinimui. DK ir LeK pasirinkta draudimo formuluočių gramatinė raiška būsimąjo laiko veiksmoždžiais paryškina statinį¹⁴ pirmuoju ir antruoju Dekalogo prisakymais išsakomos nuostatos pobūdį arba jais formuluojamų dėsnių galiojimo visalaikiškumą, plg.: *neturėsi Dievų svetimų*, *neimsi vardo Viešpaties Dievo tuščiai*, plg.:

- 37) *Aß effmi Wießpatis Díewas tâwas: Ně turêfsi Diëwu fwëtimù pěr maně*. DK 73₂₁–74₂ *Jam iest Pan Bog twoy: nie bedzieß miãl cudzych Bogow przede mna*. LeK 46₄₋₆

¹¹ Apie Mažvydo galimybes 1547 metais remtis Jano Maleckio katekizmu (MaK, 1546) ar Maleckio taisymus turinčiu Jano Seklucjano katekizmu (SeK, 1545) ir / ar žodine šių autorių polemika dėl katekizmo kanoninio vertimo žr. Rimša 2001, 33.

¹² MŽK visų Dekalogo prisakymų pagrindu yra liepiamosios nuosakos vienaskaitos antru asmeniu išreikštas veiksmožodis. Tokį Mažvydo pasirinkimą neabejotinai nulėmė diskusijose aktyviai išsakyta Jano Maleckio nuomonė šiuo klausimu; Maleckio, besiremiančio Martino Lutherio nuorodomis, kritiką Janui Seklucjanui dėl Dekalogo prisakymų formulavimo pasitelkiant būsimąjo laiko – *futurum indicativi activi*, o ne *imperativus praesentis activi* – veiksmoždžių formas plg. Malecki F. 6r–6v in Rimša 2001, 63–64 / 151–152.

¹³ Objektu esančio SUBJEKTO vietą GYVUMO HIERARCHIJOJE (suprantant ją plačiąja prasme) gali nulėmti pozicija vertybių skalėje; apie šią poziciją nulemiančius aspektus, tokius kaip individualumas, buvimas dėmesio fokusu ir unikalumas su visais jį lydintais atributais žr. Comrie 1989, 198–199.

¹⁴ Apie visalaikiškumo ir statinio pobūdžio būsenų raišką būsimąjo laiko veiksmoždžiais žr. Fleischman (1982, 29); apie ateities būsenų nusakymo galimybes bei laiko kategorijos raiškos variantus (ten pat, 24).

(plg.: *Ne turek kitu Diėwu prieg manes*. ViE 11₆₋₇; *Ne tureki kytu Diėwu preg manes*. MŹK 18/22₁₂ bei *Nie miey boguow ijnych przī mnie*. MaK 7₅₋₆ *Niebedzief miał bogow ijnich nadmie*. SeK 10₅₋₆)

- 38) *Nė ymfsi wārdo WieŹpatiės Diėwo tāwo tūŹcėi*. DK 74₃₋₅ *Nie bedzief brał imienia Pána Bogá twoiego nádaremno*. LeK 46₇₋₉ (plg.: *Ne imki noprofnai Warda Diėwa tawa*. ViE 11₁₂₋₁₃ *Negimki warda pana, Diėwa tawa naprafnai*. MŹK 18/22₄ bei *Nie bierz na proznojcz ijimienia pana boga twego*. MaK 7₈₋₁₀ *Niebedzief brał ijimienia pana boga thwego nadaremnie*. SeK 10₈₋₁₀)

Trečiasis–dešimtas Dekalogo prisakymai dėmesį sutelkia į žmogaus elgsenos modelius ir pasirinkimo galimybes, kurios gali būti skatinamos (kaip trečiajame ir ketvirtajame) arba ribojamos (penktasis–dešimtas prisakymai). Šių, su asmens pasirinkimo galimybėmis susijusių arba dinamiško elgesio modelių pateikiančių, prisakymų formulavimui DK ir LeK pasitelkiami įprastiniai imperatyvai (MŹK ir ViE, sekant Jano Maleckio Janui Seklucjanui išsakytais argumentais liepiamąja nuosaka formuluojami visi Dekalogo prisakymai). Trečiasis Dekalogo prisakymas DK kartoja lenkiško originalo siūlomą formuluotę ir beveik nesiskiria nuo MŹK ir ViE pateikiamos (išskyrus daiktavardžio posesyvinio kilmininku *nedelios* verčiamą LeK būdvardį *Niedzielny* (plg. Dini (1996) 2010, 80), atitinkantį ir SeK, ir MaK esantį *swieti*), plg.:

- 39) *Atmink idánt' diėna nėdėlos ŹwėŹtúmbei*. DK 74₆₋₇ *Pámietay ábyŹ dźieñ Niedzielny Źwiecił*. LeK 46₁₀₋₁₁ (plg. *Atmink idant diena Schwenta ŹchwenŹtumbei*. ViE 12₄₋₅ *Atminki idank diena Źchwenta ŹchweŹtumbi*. MŹK 19/23₂ *Pamietáy aby dźieñ swiety Źwiecił*. MaK 7₁₂₋₁₃ *Pamietaj abijŹ dźien swieti Źwieczł*. SeK 10₁₂₋₁₃)

Ketvirtojo prisakymo pateiktis DK ilgesnė nei LeK. Turiniu ji atitinka ViE esančią formuluotę, tik vietoj sąlygos sakinio su *jeng* Daukša pasirinko tikslo sakinį su *idant* (tai nulėmė ir tarinio raišką tariamąja nuosaka), o pagrindinio sakinio tariniu – veiksmoždžio *gerbti* (o ne *garbinti*¹⁵ kaip ViE) imperatyvą, plg.:

- 40) *Gėrbk tėwa tāwa / ir mótina tāwa / idánt' ilgái gėwas butúmbei ant' žėmes*. DK 74₈₋₁₀ *Cźci oycá twego y mátke twoie*. LeK 46₁₂₋₁₃ (plg. *Garbink tiėwa tawa ir motina tawa, ieng ilgai giwefi ant Źzemes*. ViE 12₁₂₋₁₃ *CźiaŹtawaki tewa ir matina tawa iei nari ilgai giwenti ant Źzemes*. MŹK 19/23₅₋₆ *Lczī oycza thwego y matke twa*. MaK 7₁₅₋₁₆ *Lczī oiczá thwego ij matke / chceŹli długo bić źjįw naźemij*. SeK 10₁₅₋₁₇)

¹⁵ Daukšos raštuose matoma ryški *gerbti* ir *garbinti* reikšmių lauko skirtis. Plg. DK esančias *garbinti* reikšmių lauko sąsajas su Dievu, dievybėmis, jų atvaizdais ar įvaizdžiais: *Gárbinu wel Diėwa* DK 69₁ *Dźiekuie teź Pánu Bogu* LeK 42₁₀; *yr tódrin' iog yra ios pawėikłas / gárbinamė Ź / kaip' prđera* DK 60₆₋₇ *á iz iest iey obraz / cźzyniemy mu cźeŹ przystoyna* LeK 37₉₋₁₀.

Formuluodamas šeštąjį prisakymą LeK esantį lyties nurodymo požūriu neutralų veiksmažodį *cudzolożić*¹⁶ Daukša išverčia veiksmažodžiu *svetimoteriauti*¹⁷ (taigi, turinio raiškos požūriu DK pateikta formuluotė yra artimesnė MžK pateiktajai nei LeK ar ViE esančioms formuluotėms), bet parašėte prirašo ir semantiškai neutralų vertinį {ne} *prierauk*, plg.:

- 41) *Nė fwėtimmotėráuk*. [prieráuk. 74_{1-2m}] DK 74₁₂ *Nie cudzoloż*. LeK 46₁₅ (plg. *Neperfzenk Wenczawones*. ViE 13_{9-15 Ne} *ijżżaki fwetimas materis*. MžK 19/23₁₀ ir *Nie cudzoloż*. MaK 8₄ *Niebedzieß czudzolożił*. SeK 11₄)

Draudimu svetimoteriauti grindžiama ir papildomai DK įterpta teksto dalis, nusakanti šeštojo prisakymo esmę (plg. *M. Kaip túrimė fáugoį bëßta priffákima / kurís dráudżė fwėtimmotėraui?* [prieráut. 84_{4m}] 84₁₃–85₃ *M. Jáko záchowamy bofte?* LeK 54₆).

Aštuntojo prisakymo formuluotėje perteiktas sakinio modelis iš dalies kartoja LeK siūlomą (plg. veiksmažodžių *nekalbėk* – *nie mów* atitikimą ir žodžių tvarką), bet sekant MžK pavyzdžiu (DK ir MžK sakinių modeliai artimesni nei DK ir ViE sakinių) į jį perimamas būdvardis *neteisuus*, parašėte turintis dubletą *falšyvas*, plg.:

- 42) *Nę kalbėk prieß ártima táwo lúdimo nętéifsáus* [fałßiwo. 74_{3m}] DK 74₁₄₋₁₅ *Nie mów przećiw bliżniemu twemu świádeczta fáłßywego*. LeK 46₁₇₋₁₉ (plg.: *Ne ludik neteifaus ludima prießch artima tawa*. ViE 14₇₋₈ *Ne liudiki pryfch artima tawa neteifaus liudima*. MžK 19/23₁₄₋₁₅ *Niemow świadeczta fáłßywego przećiw bliżniemu twemu*. MaK 8₆₋₈ *Niebedzieß falßiwie świathcził przećiw blißnemv thwemu*. SeK 11₁₅₋₁₉)

MžK formuluotės įtaką pasirenkant *neteisuus* įrodo būdvardžių *neteisuus* ir *falšyvas* vartojimo atitikmenys ir dažnumo pasiskirstymas DP¹⁸ (šių būdvardžių vartojimas DK yra negausus¹⁹); *liudymo neteisuus* frazė kaip papildomas intarpas pakartojama

¹⁶ *Postilės* vertime Daukša jam dažnai atitikmeniu parenka *svetimpatalauti*, pavyzdžiui: *iei móte apláis wíra fáwa / ir nutekės vż kító / tad fwetipatalaui*. DP 69₅₁₋₇₀₁ *A iefli żoná opuści meża fwego / á poydżie zá drugiego / tedy cudzoloży*. W³ 71₄₋₆.

¹⁷ Kita vertus, kai kurios DP esančios *svetimoteriavimo* fiksacijos rodo, kad šis žodis Daukšai galėjo atrodyti pakankamai neutralus *svetimavimą* nusakančios sąvokos atitikmuo, plg.: *Kaipog toli didėfnis fwetimmoteráwimas ir ßwentwagífte yra / apláidus Diewa ir abluenika daguieii / paimt jau kita*. DP 70₃₀ *Jákoż dáleko wietße cudzolożsto y światokradżstwo ieft / opuściwóßy Bogá y oblubieńca niebiefkiego / poiác sobie inßego?* W³ 71₃₅

¹⁸ Įprastinio lenkiško teksto vertime lenkų kalbos žodžiams *falšywy*, *falészny*; *prożny* Daukša parenka atitikmenį *falšyvas*, tai rodo gausi būdvardžio *falšyvas* (97x) ir kitų giminiškų žodžių – *falšius* (19x), *falšyvai* (6x), *falševoti* (1x) – vartoseną DP (plg. Kudzinowski 1977 I, 199–200); DP būdvardžiu *neteisuus* (19x) verčiami žodžiai *niesprawiedliwy*; *plonny* (ten pat, 497).

¹⁹ Plg. su aptariamo prisakymo aiškinimu nesusijusios būdvardžių *teisuus*, *falšyvas* vartosenos atvejį DK: [...] *prfißiega túribiŃ ape dáikta teiffu/ kuris nę butú fáłßiwas* DK 78₁₀₋₁₂ [...] *przysięga ma być o rzecż prawdżiwa / ktoraby nie byłá fáłszywa* LeK 49₉₋₁₁.

DK klausime apie aštuntojo prisakymo laikymąsi (plg.: *M. Kaipóg iβpíldiffimē áβma / kurís draudžia lúdimó nē teifáus?* DK 86₁₃₋₁₆ *M. Jákož záchowamy ofme?* LeK 56₆). Aštuntajame prisakyme ir jo aiškinime esančios *neteisus liudymo* frazės, kartojančios MžK sakinio modelį, rodo, kad versdamas katekizmą Daukša labiau stengėsi laikytis lietuviškame katekizmų diskurse jau egzistuojančio Dekalogo formuluočių modelio nei versdamas Wujeko postilę, kurioje esama Dekalogo esmę nusakančio pasakojimo su labiau pažodiniu vertimu, turinčiu ir frazę *nei lúdis falβiwai* (plg.: *Taffai iau [...] ne vβmús nei swętimmotęraus / nei wogs / nei lúdis falβiwai / ne géis móteręs / nei húchio ártimo fáwo*. DP 344₁₆₋₁₉ *Ten iuz [...] nie bedžie zábijał / áni cudžołożył / áni kradł / ani świádczył falβywie / áni požadaił żony / áni imienia bliźniego swego* W³ 355₁₆₋₁₈).

Devintąjį Dekalogo prisakymą nusakančio sakinio struktūra paprasta, tad Daukšos autorinis vertimas galėtų būti vertinamas kaip atsitiktinai atitinkantis MžK esantįjį, jei DK prisakymo formuluotė nurodomu draudimo objektu nesiskirtų nuo LeK (plg. *namú* ir *żony*²⁰) ir nesutaptų su MžK (plg. sinonimus *hukia* ir *namú*²¹). Tapataus objekto nuoroda ir veiksmoždzio *negeisk* pasirinkimas (plg. kitokią tarinio raišką ViE) leidžia manyti, kad DK formuluojant devintąjį prisakymą buvo pasiremta MžK užfiksuotu prisakymo modeliu, plg.:

- 43) *Nę geifk namú ártimo tâwo*. DK 74₁₆₋₁₇ *Nie požaday żony bliźniego twego*. LeK 46₂₀₋₂₁ (*Ne noreki hukia artima tawa*. ViE 14₁₇ *Ne gieifki hukia artima tawa* MžK 20/24₂ *Nie požadaj domu bliźniego twego* MaK 8₁₀₋₁₁ *Niepožadaj domv bliźnego thwego*. SeK 11₁₂₋₁₃)

Galima dvejopai interpretuoti netiesioginių šaltinių įtakas Daukšos pateikto dešimtojo prisakymo formuluotei. Viena interpretacija leistų manyti, kad Daukša pateikdamas šį prisakymą priėmė ir kartojo MžK pateiktą sakinio modelį, bet pakeitė jam nepriimtinas leksines detales (galbūt atsižvelgdamas į jau ViE esantį prisakymo modelį): *berną* pakeitė *tarnu*²², *mergą* – *tarnaite*, *asilą* – *arkliu*, *esti* – *yra* ir pakoregavo reliatyvinio įvardžio²³ formą (*kursai* > *kuris*) būdvardiniame sakinyje. Kita interpreta-

²⁰ LeK kartoja itališko originalo variantą, plg.: *Non desiderare La donna del prossimo tuo*. Žr. *Dott-rina Christiana* 1576, 60 in Michelini 2001, 241.

²¹ DK žodžio *ūkis* iš viso nėra, o DP žodžio *namas* įvairių linksnių (264x; iš jų 47 daugiskaitos kilm-ininko fiksacijos) vartojimas žymiai gausnesnis nei žodžio *ūkis* (17x; iš jų 6 kilmininko ūkio fiksacijos) (plg. Kudzinowski 1977 I 468; II 376).

²² Žodis *tarnas* Daukšai buvo įprastas: DK šios leksemos fiksacijų esama 10 (plg. Jakštienė, Palionis 1995, 730), o DP net 336 – juo verčiami lenkų kalbos *sluga* ir *sluźebnik* (plg. Kudzinowski 1977 II 307-308). Žodis *bernas* Daukšos raštuose aptinkamas tik kartą DP nusakant Jn 6,9 versetą, plg.: *Yra cze wiénas bęrnas / kurfai túři péketa dūnos miežiénes / ir dwi źuwí* DP 123₂₇₋₂₉ *Jeft tu iedno páchole / ktore ma pieć chlebow ieczmiennych / y dwie rybje* W³ 130₁₆₋₁₇.

²³ Apie reliatyvinius įvardžius Daukšos tekstuose žr. Rosinas 2001, 118.

cija leistų manyti, kad Daukša turėjo dar vieną parankinį Dekalogo tekstą (greičiausiai lenkų kalba), kuriame jau buvo užfiksuotas *jaučio* leksemos keitimas *arklio* leksema²⁴, nes tokį dešimtojo prisakymo formulavimo su *tarno*, *tarnaitės*, *arklio* leksemomis fakta rodo dar Maleckio katekizme pateikta šio *Prisakymo* vertimo versija, plg.:

- 44) *Nę trórkβki móteręs io / nēi târno / nęi tarnaitės / nęi iauczio / nęi ârklio / ir nę wiéno dáikto / kuris io yra.* DK 74₁₈₋₂₁ *Ani żadney rzeczy iego.* LeK 46₂₂ (plg. *Ne geįski artima tawa Moters, Tarna, Tarneites, Jauczia, Afilla ir ne wiffa kas jo jra.* ViE 15₅₋₇; *Ne gieįski materis ia, nei berua, nei mergas, nei iauczia, nei afchila, ir ne wena daikta kurffai ia efti.* MŽK 20/24₄₋₆ ir *Nie požaday żony iego, ani flugi, ani flużebnice, ani wołu, ani konia, ani żádných rzeczy iego.* MaK 8₁₃₋₁₆ *Niebedzieß požadał żonij flugi / dziewczki / wołu / ofla blißnego thwego. Anij żadnei rzeczi / ktora ieft iego.* SeK 11₁₅₋₁₉)

DK Dekaloge esantys ketvirtojo, aštuntojo, devintojo ir dešimtojo prisakymų formuluočių neatitikimai lenkiškajam originalui ir jų struktūros sutapimai su atitinkamus prisakymus perteikiančių MŽK (rečiau su ViE) sakinių modeliais leidžia teigti, kad pateikdamas Dekalogo formuluotes katalikiškame katekizme Daukša stengėsi atsižvelgti į ankstesniuose lietuviškuose katekizmuose užfiksuotus šių Dekalogo prisakymų formulavimo modelius.

Išvados

Gretinamoji senųjų rašytinių šaltinių analizė leidžia pamatyti ne tik kalboje įvykusius poslinkius. Kalbant apie senosios lietuvių raštijos paveldo didžiąją dalį sudarančius verstinius tekstus įprasta minėti tiesioginį ar netiesioginį originalo poveikį teksto leksikai ir (arba) sintaksinėms struktūroms. Mikalojaus Daukšos *Katekizmas* išsiskiria iš kitų vertimų papildomai įterpto ar prirašyto teksto kieku ir teksto kokybe. DK ir LeK tekstų sugretinimo analizė leidžia Daukšą apibūdinti kaip autorių, kuriam buvo labai svarbi diskurso logika, tvarka ir skambesys. Leksinių dubletų dažnumas DK buvo nulemtas ir nuogaštavimo dėl leksikos aiškumo, ir noro prisiderinti prie laikmečio retorikos priemonių standarto. Sugretinus nuo lenkiškojo originalo leksinėmis detalėmis ar ištisomis frazėmis besiskiriančias DK Dekalogo prisakymų formuluotes su Mažvydo (1547) bei Vilento (1579) parengtuose katekizmuose esančiomis Dekalogo formuluotėmis atsiskleidžia pagalbinis pastarųjų šaltinių vaidmuo Daukšai renkantis Dekalogo prisakymų sakinio struktūrą, tam tikras frazes ar atskirus leksinius vienetus.

²⁴ Lebedžio manymu, toks DK matomas šių leksemų keitimas buvo natūralus, plg. jo frazė: „Būdinga, kad dešimtame prisakyme šalia *jaučio* minima asilą M. Daukša pakeičia *arkliu* (DK 7420).“ (Lebedys 1963, 213).

Šaltiniai

- DK [Daukša M.] *KATHECHISMAS* [...] ir *Trumpas Budas Pafifákimo* [...] in Jakštienė V., Palionis J., par., 1995. *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla; *Mikalojus Daukša, Katekizmas*, 1595, e–tekstą rengė M. Šinkūnas, Vilnius, 2006; <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=1>
- DP *Mikalojaus Daukšos 1599 metų POSTILĖ ir jos šaltiniai*, par. J. Palionis. Vilnius: Baltos lankos, 2001. *Mikalojus Daukša, Postilė*, 1599, e–tekstą rengė O. Aleknavičienė, V. Adamonytė, M. Lučinskienė, J. Pajėdienė, M. Šinkūnas, E. Žilinskaitė, Vilnius, 2006; <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=2>
- Jakštienė V., Palionis J. 1995. Žodžių formų rodyklė. *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 627–748.
- Kudzinowski Cz. 1977. *Indeks–słownik do „Daukšos Postilė” I (A–N); II (O–Ż)*, Poznan: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1977
- LeK *NAVKA CHRZESCIANSKA Przez Já Kubá Ledezmá Theologá zebrania P. Jezusowego ná pifány / á teraz z Włofkiego ná Polfkie przelożony. W WKRAKOWIE; Krotkie obyčzay ípowiedži: dla tych / ktorzy czefto vżywaia tego Sakramentu: z Włofkiego ná Polfkie przelożony*. Leidinio fotokopija Vilniaus universiteto bibliotekoje (signatūra 25 Le57). *Transliteruotas J. Ledesmos katekizmo tekstas* in Jakštienė V., Palionis J., par., 1995: *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 457–602.
- MaK [Malecki–Sandecki J.] *Catechismus to iest nauka Krzescianska*, 1546. URL: <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=26738>
- MžK [Mažvydas M.] 1547. *CATECHISMVSA PRAfTy Szadei, [...] KARALLAVCZVI* [...]. e–tekstą rengė D. Ardoino, J. Gelumbeckaitė 2015, <http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/texte/etcs/balt/lit/mazvkat/mazvk.htm>
- SeK [Seklucjan J.] 1545. *Katechismu text prosti dla prostego ludu*. W Krolewczu [Karaliaučius]: w drukarni Jana Weynreicha. <http://elibrary.mab.lt/handle/1/4466>
- ViE [Vilentas B.] 1579. *ENCHIRIDION* [...] *ifch Wokifchka liefzuwia ant Lietuwifchka pilnai ir wier-nai pergulditas, per Baltramieju Willentha [...] Karalauzczui* [...]. e–tekstą rengė R. – P. Ritter, 1998, J. Gippert, 2015, <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/balt/lit/vilentas/vilen.htm>
- W³ *Postilla Catholica Mnieyfza. Przez D. Iakuba Wvyka ... W Krakowie*, 1590, – *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*, par. J. Palionis, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Literatūra

- Adamson S. 2007. Synonymia: or, in other words. *Renaissance figures of speech*. Sylvia Adamson, Gavin Alexander, Katrin Ettenhuber (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 17–38. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511988806.005>
- Ambrazas V. 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Comrie B. 1989. *Language universals and linguistic typology*. Oxford: Blackwell.
- Dini P. U. (1996) 2010. Apie netiesioginę lenkų kalbos įtaką senosios lietuvių kalbos išvestiniams būdvardžiams. Dini P. U. *Baltų filologijos studijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 71–83.
- Fleischman S. 1982. *The future in thought and language. Diachronic evidence from Romance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hock W. 2012. Untersuchungen zu Daukšas Postille – I. Doppelungen. *Archivum Lithuanicum* 14, 9–98.

- Judžentis A., Pajėdienė J. 2005. Daukšos *Katekizmo* (1595) lyginamieji sakiniai. *Acta Linguistica Lithuanica* 53, 23–31.
- Kruopas J. 1960. Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 223–255.
- Kuźmina D. 2004. *Pod sztandarem Słowa*. Warszawa: www.olesiejuk.pl
- Lebedys J. 1963. *Mikalojus Daukša*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- McDonald R. 2007. Compar or parison: measure for measure. *Renaissance figures of speech*. Sylvia Adamson, Gavin Alexander, Katrin Ettenhuber (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 39–58. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511988806.007>
- Michelinis G. 1999. Daukšos Katekizmo šaltinių klausimai. *Baltistica* 34(2), 259–261. <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/viewFile/500/455>
- Michelinis G. 2001. Itališkas Ledesmos Katekizmas DOTTRINA CHRISTIANA: Daukšos panaudoto lenkiško teksto šaltinis. *Acta Linguistica Lithuanica* 44, 227–250.
- Pajėdienė J. 2008. Mikalojaus Daukšos „Katekizmo“ (1595) tekstas kaip individo ir kultūros sąveikos atspindys. *Baltiské jazyky v proměných metod: sborník příspěvků z mezinárodní baltistické konference*. Brno, p. 99–107.
- Palionis J. 1967. *Lietuvių literatūrinė kalba XVI– XVII a.* Vilnius: Mintis.
- Palionis J. 1995. Pratarė. 1595 metų Katekizmas ir jo leidimai. *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*. Par. V. Jakštienė ir J. Palionis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 7–8; 15–39.
- Rimša V. 2001. *Jano Maleckio ir Jano Sekluciano polemika dėl katekizmo kanoninio vertimo*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Sittig E. 1929. *Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugša und des Anonymus vom Jahre 1605*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Smetonienė A. 2016. The textual influences of Jacob Ledesma's catechism and the catechism of Mikalojus Daukša on the anonymous catechism of 1605. *Kalbotyra* 68, 148–179. <https://doi.org/10.15388/Klbt.2016.10322>
- Temčinas S. 2013. Pirmoji Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje lietuviškai išspausdinta (katalikiška) knyga: hipotetinis 1585 metų ar Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas? *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos*, Bumblauskas A., Potašenko G. (eds.), Vilnius, 61–79.